

De Vondelkerk; een bericht uit de praktijk

DOOR LYDIA LANSINK*

Het lot van de Amsterdamse Vondelkerk (1872-1885) is al door vele handen gegaan. Er zou nooit een Vondelkerk zijn gekomen zonder het fenomeen P. J. H. Cuypers, 'Gods eigen bouwmeester' (en niet 'bouwheer', zoals Wim Wennekes onlangs in NRC Handelsblad schreef; een bouwheer is een opdrachtgever, een stichter, een principaal en dat kan toch niet de bedoeling zijn geweest). 'P. J. H. Cuypers en Amsterdam. Gebouwen en ontwerpen 1860-1898', verschenen bij de gelijknamige tentoonstelling in het Nederlands Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, bevat boeiende hoofdstukken over de aanleg en de bebouwing van de Vondelstraat.

Zelfs Cuypers zou het niet hebben gered als niet een groot aantal anderen ook het belang van de zaak had ingezien: de kunstenaars en notabelen van alle gezindten en uit binnen- en buitenland die in 1874, toen het geld op was terwijl alleen het koor van de kerk was voltooid, de prijzen beschikbaar stelden voor een 'Verloting van kunstvoortbrengeselen en voorwerpen van smaak'. Het moet een enorme gebeurtenis zijn geweest. Behalve kunstwerken van bekende meesters vielen onder meer een compleet salonameublement, een rijtuig met paard en twee piano's te winnen. H. M. koningin Sophie der Nederlanden schonk 'een paar zeer smaakvolle, rijk gedecoreerde salonlampen' en Paus Pius IX, 'een uiterst schoon gesneden en prachtig gemonteerde camee'. De hoofdprijs sloeg alles: 'een kolossaal Schoorsteenstuk van Goud, Zilver en Brons, zijnde: Uurwerk, Candelabres, Vazen en Coupes, een geheel uitmakende en voor deze Verloting ontworpen door den Architect Viollet-le-Duc en onder zijne leiding uitgevoerd door den Heer P. Poussielgue te Parijs, ter waarde van f 8500,-'. De gietmallen waren na gebruik vernietigd. 'Onbeduidende Voorwerpen komen in deze Verloting niet voor' stond op de loten te lezen. Het lukte; de kerk kon worden afgebouwd en gaandeweg, dank zij tal van donaties en legaten, luisterrijk worden ingericht.

In 1904 sloeg het noodlot toe: door onvoorzichtigheid van een loodgieter vatte de toren vlam. Onmiddellijk werd een nieuwe toren gebouwd, volgens velen mooier dan de oude. Bijna een eeuw lang waren het gebouw en de functie perfect in harmonie, maar aan het eind van de jaren 60 tekende zich duidelijk een andere ontwikkeling af: steeds minder parochianen, steeds meer achterstallig onderhoud. Het bisdom wenste zich van de Vondel te ontdoen, bood hem – tevergeefs – voor een symbolisch bedrag aan rijk en gemeente aan en verkocht hem tenslotte, in

1979, voor één gulden aan Beleggingsmaatschappij Cesar, een B.V.-tje, waarachter projectontwikkelaar C. Damave schuilging, bekend van het Haarlemse Spaarnekerk-fiasco. Die gulden moest er weer uit, dus werd het ene interessante 'renovatie-plan' na het andere gelanceerd. Een sloopvergunning werd aangevraagd maar door het ministerie geweigerd. Intussen verdween vrijwel de gehele inventaris uit het gebouw. Bij verschillende antiquairs en op allerlei feestjes kwam je beelden en kandelaars uit de Vondelkerk tegen. De eigenaar ging vrijuit, dat wil zeggen, de Stichting Vondelkerk, in oktober 1980, mede op initiatief van de Bond Heemschut opgericht naar aanleiding van de schandelijke gang van zaken, slaagde er niet in een strafrechtelijke vervolging wegens overtreding van de Monumentenwet te bewerkstelligen. Wel bracht een uitgebreid vooronderzoek belangwekkende feiten aan het licht. In de zomer van 1984 lag het lot van de Vondelkerk even in handen van Bouw- en Woningtoezicht. Cesar B.V. kwam voor de verandering met een plan op de proppen ('plan A') voor vervanging van de westelijke helft van het monument door nieuwbouw van spiegelglas. De Stichting Vondelkerk ontwikkelde een alternatief ('plan B'): restauratie van de kerk en een zodanige inwendige verbouwing dat, met behoud van belangrijke kwaliteiten van het monument, een sluitende exploitatie haalbaar zou zijn. Aan plan A lag de veronderstelling ten grondslag dat het westelijke gedeelte van de Vondel hopeloos verzakt was. Bouw- en Woningtoezicht kwam echter tot een afwijkende conclusie; de fundamenten waren, zeker met enig aanvullend draagvermogen, nog zeer goed te gebruiken. Dit betekende dat voor plan A geen vergunning zou worden verleend en dat als het ware plan B aan de beurt was. Er werd een voorlopig koopcontract afgesloten tussen de Stichting Vondelkerk en Cesar B.V., met daarin enkele moeilijk te verteren condities (maar daarover zullen we het maar niet meer hebben). Vlak voordat de overeenkomst afliep, op 31 oktober 1984, leende Aannemingsbedrijf J. Kneppers (zie Heemschut van oktober 1984) ons, zonder hinderlijke voorwaarden, het geld voor de aankoop. De overdracht vond plaats op 2 november en werd, wat ons betreft, gekenmerkt door een latente grimmigheid. De tegenpartij stelde nog voor met zijn allen vóór de kerk op de foto te gaan, maar iets weerhield ons daarvan.

De wijze en ervaren mensen die ons destijds waarschuwden, ons op het hart drukten te bezinnen eer we begonnen, hadden groot gelijk. De meeste bestuursleden van onze

Stichting waren al vaker bij acties betrokken, maar wat ons sinds de transactie is overkomen, overtreft alles in omvang en intensiteit.

Het maakt veel verschil of je als betrokkelijke buitenstaander actie voert tegen projectontwikkelaars, ontaarde kerkbesturen en onwillige bestuurders, of als eigenaar, volledig verantwoordelijk voor een topmonument, de projectontwikkelaar moet gaan uithangen en in zo goed mogelijk overleg met de architect, aannemers, huurders, overheidsinstanties, omwonenden enzovoort moet proberen je monument in optimale staat overeind te houden. Het is een hele kunst tot een slagvaardige en professioneel-zakelijke opstelling te komen zonder de actie-doelstellingen te verloochenen. We kunnen er een boek over schrijven (en dat doen we ook): het chaotische 'overleg' met en het absurde kort geding tegen zes hoogst autonome krakers, onze kennismaking met de finesses van het belasting- en verzekeringswezen, de soms ontstellende ambtenarij.

Maar voordat iedereen kopschuw wordt en met een boogje om bedreigde, beschermde monumenten heen gaat lopen: alles verloopt naar wens en in sommige opzichten zelfs boven verwachting. Onze plannen (een sobere maar doelmatige restauratie van het gebouw en het aanbrengen van enige nieuwe vloeren, vensters en deuren en binnenpuien van staal en glas) zijn door Monumentenzorg goedgekeurd. Er is, in het kader van de Tijdelijke Bijdrageregeling en door de provincie Noord-Holland, ruim anderhalf miljoen restauratiesubsidie toegekend. De aankoop van de kerk hebben we teruggekregen uit het provinciale Stimuleringsfonds Stads- en Dorpsvernieuwing. Het Prins Bernhard Fonds draagt royaal bij in de restauratiekosten en enkele kleinere fondsen (het Hoegenfonds, het Amsterdamse Fonds) twee wijkcentra en een voortdurend groeiende schare vrienden van de Vondelkerk zorgen er voor dat we aan het werk kunnen blijven.

Na een (voor ons althans) enerverende aanbestedingsprocedure is het werk gegund aan laagste inschrijver Kneppers. Op 4 juni jongstleden is de restauratie officieel van start gegaan, maar vanaf begin april heeft al het nodige onderhoud en onderzoek plaatsgevonden. De bouwvergaderingen in de directieket (met koffie en/of thee verstrekt door de aannemer, dat staat in het bestek) worden voor ons langzamerhand een routine. Architect André van Stigt voert met vaste hand en een ongelooflijke inzet de directie en weet ons en de Vondelkerk steeds weer door alle voorziene en onvoorziene moeilijkheden heen te slepen.

Uitermate belangrijk is dat de nieuwe bestemming van de kerk al nagenoeg volledig is geregeld. De Stichting Openbaar Kunstbezit gaat het schip gebruiken als hoofdkantoor en de centrale ruimte (de karakteristieke achthoek met aangrenzende kapellen en nissen, die intact blijven), voor tentoonstellingen, concerten, lezingen en dergelijke. In

de kelder, die dieper is uitgegraven en is voorzien van een betonvloer (een 'drijvende bak') komen een boekwinkel en magazijnen van Openbaar Kunstbezit en een (boeken-)antiquariaat.

De bouwvakantie hebben we benut voor de voorbereiding van de 'grote' fondswerving. In augustus zijn de geëigende fondsen en een groot aantal bedrijven door ons benaderd, in september richten we ons op particulieren en op bedrijven in de nabije omgeving van de Vondelkerk.

Het streefbedrag is f 500.000,-. Minstens 10% van de restauratiekosten komt voor onze eigen rekening. Bovendien moeten enkele onderdelen die niet direct verband houden met het voortbestaan van het monument (maar daarvan wel integrerend deel uitmaken!) voorlopig buiten beschouwing blijven: negentien kunsthistorisch belangrijke gebrandschilderde ramen, de geschilderde decoraties in de kerk, de klokkestoel, het uurwerk in de toren, het hek om de kerk. De Vondel kan ook als cultureel centrum een begrip worden, mits in en bij de centrale ruimte voldoende accommodatie aanwezig is: goede licht- en geluidsinstallaties, stoelen voor uitvoerenden en publiek, een keukenblok, garderobe-elementen en eventueel voorzieningen ter correctie van de akoestiek (zodat de zaal geschikt is voor culturele

activiteiten van uiteenlopende aard en omvang).

We prepareren ons nu voor de laatste hindernis, één van formaat: de gemeentegarantie voor het fikse bedrag dat door een bank zal moeten worden voorgefinancierd, met name ten behoeve van de inbouw, die in het geheel niet subsidiabel is. Deze gelden zullen langzamerhand aan huuropbrengsten terugvloeien. Al sinds juli 1984 is overleg gaande met de gemeente Amsterdam over de garantie. Er valt niet eens over te praten als geen sluitende exploitatie-begroting, met de bijbehorende huurovereenkomsten, getekend door kredietwaardige huurders, voorhanden is. Aan die voorwaarden kunnen we nu voldoen. Het laatste woord zal zijn aan de Gemeenteraad en Gedeputeerde Staten.

De argumenten voor behoud zijn inmiddels wel bekend. De Vondelkerk vertegenwoordigt een algemeen belang, op lokaal tot en met internationaal niveau, als beschermd rijksmonument, wegens haar schoonheid, haar architectuur- en cultuurhistorische waarde en haar in hoge mate beeldbepalende functie in een uniek Amsterdams stadsdeel. Het gaat om een topmonument, een hoogtepunt in de 19de-eeuwse bouwkunst van Europa en in het oeuvre van architect P. J. H. Cuypers (samen met het Rijksmu-

seum en het Centraal Station de 'hooggestemde drieklank'). Niet voor niets geniet het gebouw hoge prioriteit in de gemeentelijke Nota Kerkgebouwenbeleid. Er is een Stichting voor welke geen moeite te veel is de Vondel overeind te houden en een zekere toekomst voor het monument te creëren. Er is een plan dat voorziet in een verantwoorde restauratie en in een waardige bestemming als sympathiek, vitaal en economisch gezond cultureel centrum, een plan dat van harte wordt toegejuicht door de omwonenden en de wijkcentra Oud-West en Vondelpark- en Concertgebouwbuurt. De werkzaamheden zijn al een eind op streek en hebben een duidelijk merkbare positieve uitstraling op de omgeving. Daar worden de laatste tijd opvallend veel huizen opgeknapt. Wij worden vaak opgebeld door mensen die graag terug willen naar de Vondelstraat, nu behalve de Hollandse Manège ook de Vondelkerk wordt gerestaureerd. Er is ook veel vraag naar appartementen in de kerk, maar daaraan kunnen we helaas niet voldoen.

Als het met de financiering op de een of andere manier spaak loopt is de ellende niet te overzien en wordt alles wat tot nu toe is bereikt op losse schroeven gesteld, inclusief anderhalf miljoen aan restauratiesubsidie en de toezeggingen van enkele particuliere fondsen. Voor het bestuur van de Stichting Vondelkerk zou dat meer zijn dan een zaak van 'leuk geprobeerd maar pech gehad'. We weten echter dat we aan de vrije keuze om vijf jaar lang enorm veel tijd, moeite en geld in de Vondelkerk te investeren geen rechten kunnen ontlenuen. Van groter belang is dat de geloofwaardigheid van Amsterdam als monumentenstad en als cultuur- en architectuurcentrum in het geding is.

Waar zijn we bang voor? Het zou van even weinig realiteitszin als vertrouwen getuigen indien die gemeentegarantie zou worden beschouwd als een soort uitkering ineens. De Vondelkerk is straks niet alleen een vakkundig gerestaureerd monument, maar ook een tot in lengte der dagen rendabel gebouw, op uitstekende stand.

We leven tussen hoop en vrees. Wat wil Amsterdam? Een topmonument of een grasveldje? Een wezenlijke bijdrage leveren aan het Cuypers-jaar door een reeds uitgestippeld beleid handen en voeten te geven, of wéér een Cuypers-kerk prijsgeven, de mooiste nog wel, zijn eigen dierbare Vondelkerk?

Op 10 oktober zal meer bekend zijn over de afloop van deze loterij.

De brochure 'Een toekomst voor de Vondelkerk' is voor f 10,- verkrijgbaar bij de wijkcentra Oud-West en Vondelpark- en Concertgebouwbuurt en bij de Stichting Vondelkerk (Amstel 298 B, 1017 AN Amsterdam. Postrekening 5054004, o.v.v. 'brochure').

De opbrengst komt geheel ten goede aan de restauratie.

De centrale ruimte van de Vondelkerk met zijn karakteristieke achthoek met aangrenzende kapellen en nissen. In de toekomst zal o.a. de Stichting Openbaar Kunstbezit deze ruimte voor tentoonstellingen e.d. gebruiken. Het schip zal door genoemde stichting als kantoor worden ingericht. Foto: Tom Haartsen, Oudekerk



* Drs. A. L. Lansink is architectuurhistorica en voorzitter van de Stichting Vondelkerk